

Nőportrék

CSURKA Dóra

190 éve született dr. Torma Zsófia, az első magyar régésznő

2023 január végén a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület (ZMTE) jókora érdeklődés mellett, több mint 100 fő előtt tartott tudományos emlékülést az első magyar régésznőről, Torma Zsófiáról. A szakma számos tekintélyes képviselője méltatta jelentőségét, mind egyetértve azzal a ténnyel, hogy munkássága és gyűjteménye akár hazánkban, akár nemzetközi kontextusban sokkal nagyobb megbecsülést érdemelne.

Noha Torma az ősrégészet vonatkozásában rendkívüli fontosságú felfedezést tett, amelyre méltán lehetünk büszkéek, napjainkig alig kap említést a tudományos szakirodalomban, a hivatalos történetírásban – ezen a tarthatatlan állapoton kívánt a tudományos konferencia változtatni.

Most szellemi időutazásra hívom a Kedves Olvasót! Idézzük fel együtt alakját, állítsunk közösen emléket neki!

Torma Zsófia 190 éve, 1832-ben született Csicsókeresztúron,¹ nemesi, nagybirtokos családban. A történelem iránti rajongását édesapjától, Torma Józseftől örökölhette, aki történész volt. Sőt testvére, Torma Károly is régész lett. Rómer Flóris² régész biztatására, 1875-ben kezdett ásatásba a Maros mentén, a Tordos közelében fekvő őskori telepen. Régészeti kutatásait anyagilag mind maga fedezte birtokai jövedelméből. A feltárás során több újkőkori kőeszköz, késő újkőkori és rézkori edénytöredék, szövőszéknehezék, agyagfigurák és kerékidolok, csonteszközök, rézfokosok és rézeszközök, szórvány kelta fibula és római pénzérmék kerültek elő, azonban a lelőhelynek és egyben a régióknak a legnagyobb szenzációját az agyagcserepeken felfedezett, bevéselt írásjelek jelentették. A gazdag leletanyagot, illetőleg a több mint 10 000 darabból álló régészeti gyűjteményét az Erdélyi Múzeum Egyesületnek ajándékozta.

Közép- és Délkelet-Európában már legalább 7000 éve létezett egy nagyon fejlett földművelő társadalom, ahol olyan települések is voltak, melyek lakossága több ezer embert is számlált. Ennek első nyomait Torma Zsófia tárta fel. Ezt a régészeti kultúrát később nagy

¹ Csicsókeresztúr: Beszterce-Naszód vármegyében, ma: Cristeștii Ciceului, RO.

² Rómer Flóris (1815–1889) bencés szerzetes, majd nagyváradi kanonok. Régész, művészettörténész, gimnáziumi, majd egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Őt szoktuk a régészet atyjának nevezni.

területen fellelték Közép- és Délkelet-Európában, de a legelső leletek a tordosi ásatásból kerültek elő.

A régészetben szokásos a feltárt kultúrát az első helyről elnevezni, ám ez esetben a második helyről, egy szerb falu nevére kapta a Tordos–Vinča kultúrkör a megjelölését, miközben felfedezőjének nevét alig említik.

A teljesség igénye nélkül, az alábbi fontos összegzéseket említem a konferencián elhangzottak közül.

Záhonyi András íráskutató rámutatott arra, hogy a tordosi leletanyag nagy része töredékekből áll. Az egy-egy agyagtöredéken lévő néhány jel megtalálható a székely–magyar rovás jelkészletében is, azonban rövidségük miatt összefüggő szöveggé nehezen értelmezhetők. A több jelet is tartalmazó néhány leleten többek szerint csillagképek ábrázolásai láthatók.

Tatárlakán 1961-ben, Nicolae Vlăssă kolozsvári régész egy hamvasztásos sírt tárt fel, és a leletek között van egy korong és két másik agyagtábla. A régész nem volt jelen a leletek megtalálásakor, ezért a feltárás jegyzőkönyvében nem szerepel pontosan, hogy melyik rétegből bukkantak fel. Záhonyi kiemelte, hogy a leletekkel együtt előkerült csontokon radiokarbonos vizsgálatot végeztek több laboratóriumban is, ennek eredménye: a leletek kora 5000–7000 év. Sinclair Hood, Harmatta János és Badiny Jós Ferenc szerint is a tordosi jelek mezopotámiai ideogrammákkal (piktogramokkal) azonosíthatók. A rovásutatók többsége ezeket a jeleket magyar rovásként azonosítja, de az olvasatok között nagy az eltérés. Záhonyi szerint a táblákon kétnyelvű (bilingvis) jelekről lehet szó: a jelek formailag csillagtérképként azonosíthatók – mezopotámiai szöveggé pedig az ábrázolt fontosabb csillagképek sumer neve. Az előadó erről könyvet is megjelentetett *A tatárlakai csillagóra* címmel.³ Az év kezdetekor megfigyelhető csillagállás időpontja (a precesszió alapján) Kr. e. 4500.

Dr. Madarassy Enikő⁴ videóüzenetben foglalta össze a témával kapcsolatos meglátásait. Véleménye szerint az első magyar régésznő tehetsége és 20 évig tartó, kiválóan dokumentált, alapos régészeti kutatómunkája, valamint kora szakirodalmának teljes ismerete hozta el számára azt a felismerést, miszerint az általa feltárt tordosi cserépdarabokon rokon jelek láthatók az addig ismertté vált trójai, majd babiloni régészeti jelekkel. Torma Zsófiát nemcsak régészeti tudása, hanem öt nyelv ismerete és kiváló kommunikációs készsége is segítette munkájában. Erdemei elismeréseként, nem sokkal halála előtt, a Kolozsvári Egyetem királyi engedéllyel tiszteletbeli doktorrá avatta. Madarassy arra is rámutatott, hogy miután Torma jól ismerte környezetét, Erdély magyar népművészetét, párhuzamot látott a székely–magyar rovásjelekkel, különösen a ZS, NY, T és C jelekkel – ahogy levelezésében megírta Archibald Sayce-nek (1846–1933), az oxfordi egyetem professzorának is. Legfontosabb, munkásságát összegző műve: *Dácia a római foglalás előtt* – még kiadásra vár, és sajnálatos módon valamelyik múzeumi raktárban porosodik.

Madarassy szerint igen fontos feladat ennek a kéziratnak a felkutatása és restaurálása, emellett gyűjteményének nemzetközi bemutatása és kutathatóvá tétele is.

³ ZÁHONYI András: *A tatárlakai csillagóra*. Budapest: Fríg Kiadó, 2011.

⁴ Madarassy Enikő fizikus, alkalmazott matematikus, Svédországban élő kutató, aki Torma Zsófia munkásságával, életével foglalkozik.

Horváth Veronika⁵ a Kárpát-medence és Elő-Ázsia kora vaskori kulturális kapcsolatainak fontosságát méltatta Torma Zsófia munkásságában. Rámutatott arra, hogy a régész a tordosi telep fémtárgyainak bemutatásakor érdekes analógiákat talált a hettita fémművességgel, habár az eszközöket részletesebben nem tanulmányozta. Véleménye szerint: „ezen Ázsiából bevándorolt thrák nép az összes érczek előállításának ismeretével bírt, és így vette hazánknak érczekben gazdag bérczeit művelés alá, együtt készítve ércztárgyaival olcsóbb kőeszközöket.” Így mellőzte a kő-, bronz- és vaskor időbeli folyamatosságának mibenlétét, időben egymáshoz közelítve a tordosi telep újkőkori és rézkori vívmányait a kis-ázsiai és elő-ázsiai késő bronzkori és kora vaskori kulturális és technológiai jellegzetességeihez. Az előadó arra is rámutatott, hogy Torma Zsófia ezen meglátása miatt – a tordosi őskori telep valódi időrendjét tekintve – saját korát meghaladottnak tűnhet, azonban feltevéseit az őt követő XX. és XXI. századi magyar, német, olasz, angol és orosz kutatók, régészek nemzedékeinek munkássága és eredményei fokozatosan igazolják. Ennek egyik, jelenleg is problematikus sarokpontja a ma ismert régészeti leletek és lelőhelyek alapján beazonosítható, a magyar kutatásban „keleti Hallstatt-kultúrkörként” szereplő, valójában a délnémet területek felől és Elő-Ázsia irányából érkező, a Kárpát-medence, a keleti-alpi térség és az Al-Duna területén összefutó kulturális hatások egyvelege; ennek értelmezése ma is sok fejtörést okoz.

Torma Zsófia szellemi hagyatéka, ahogy azt **Friedrich Klára**⁶ előadásában kiemelte, „főként a XXI. században mutatkozik meg, ugyanis az ősrégészet általánosságban is, és a Kárpát-medencét tekintve is, most ért el arra a szintre, ahova ő 150 évvel ezelőtt már eljutott. Írástörténeti megállapításai is beigazolódtak.”

Örvendetes, hogy a világhírű erdélyi kutató hatását napjainkban egyre többen és külföldön is figyelembe veszik.

Az emlékülésen egy különleges könyvismertető is szerepelt a programban, ugyanis néhány éve, **Anders Kaliff svéd régészprofesszor** írt könyvet *Torma Zsófia és a civilizáció bölcsője. Erdély úttörő régészneje és felfedezései* (2018) címmel.

Az előbb svédül, majd a Székely Ház Alapítvány és a Bethlen Gábor Alap támogatásával magyarul is hozzáférhető mű megírására többek között az sarkallta a szerzőt, miszerint: „Torma Zsófia olyan kutató volt, aki megérdemli, hogy a figyelem középpontjába kerüljön napjainkban is, akárcsak egyedülálló felfedezései, valamint az az Erdély, amely őt alakította.”

Végezetül hadd idézzem a konferencia elnökének, **dr. Költő László régésznek**⁷ az összegzését: Torma Zsófia egyik „erénye” – mára szinte csak ezt emelik ki –, hogy az első régész volt. Ez elvitathatatlan, bár néhányan még „pályáztak” erre a címre. Ő volt, aki publikációival, kiállításával, összehasonlító módszerével, helyszíni gyűjtéseivel, rendszerezésével, tudományos kapcsolatrendszerével pályatársait valóban megelőzte. Természetesen szakmailag lényegesebb, hogy összefüggést talált a Kárpát-medence és Mezopotámia régészeti kultúrái (főként Trója) között, egyáltalán a tordosi leletek korát (neolitikum–rézkor–bronzkor–kelta) ma is helytálló módon meghatározta. Ezen belül leginkább a neolitikus leletek meghatározása volt korszakalkotó. Fontos érdeme, hogy a

⁵ Horváth Veronika régész, az erdélyi szkíta kor kutatója.

⁶ Friedrich Klára rovásírás-kutató.

⁷ Dr. Költő László régész, a MTA VEAB Iparrégészeti Munkabizottságának, 1994-től az Archaeometriai Munkabizottság titkára, illetve 1998-tól az Archeocomp Egyesület elnöke volt. Több régészeti szervezetnek a tagja, a Somogy vármegyei Rippl-Rónai Múzeum ny. igazgatója.

kerámiatárgyakon fellelt jeleket írásjegyekként azonosította, ami szintén forradalmian új felfedezés volt a maga korában. Néhányan még ma is sok jelet díszítésnek, legjobb esetben valamilyen „tamgának” fogadnak el. A felfedezett írásjegyeket pedig a mezopotámiai, közelebbről sumér írással hozta kapcsolatba. Az elsők között foglalkozott barlangkutatásokkal is. Munkásságával a külföldi szakma érdeklődését a Kárpát-medencére – Magyarországra, ezen belül Erdélyre – irányította. Először alkalmazta a társtudományok széles körű bevonását a régészeti munkába az antropológián, történettudományon, néprajzon, nyelvészen, geológián, ásványtanon és botanikán keresztül a vegyészetiig. (Ma ezt a természettudományok vonatkozásában összefoglalóan archaeometriának nevezzük.)

Kedves Olvasó!

Jelen rövid összegzéssel hadd csatlakozzam Torma Zsófia méltatói közé abban a szilárd reményben, hogy ha egyre több konferencia, emlékülés, tanácskozás, recenzió születik meg a témában, előbb-utóbb a vitás kérdések tisztázódnak, és közösen elindulhatunk egy igazabb magyar őstörténet felé.

Ha nagyon röviden kellene összefoglalnom azt, hogy mit hagyott az utókorra Torma Zsófia, miben látom ennek a nagyszerű tudósasszonynak a jelentőségét – nincs nehéz dolgom. Több művében is utalt arra, hogy az általa feltárt tordosi cserépdarabokon rokon ábrázolásokat, jeleket talált az addig ismertté vált trójai és mezopotámiai (sumér, akkád és babiloni) kultúráknál ismert szimbólumokkal. Vagyis az emberiség történetében a neolitikumban lezajlott legnagyobb hatású szellemi forradalom kiindulópontja a Kárpát-medence volt, s ennek első bizonyítékait ő fedezte fel. Fő műve 2500 elhalványodó ceruzarajzzal máig kéziratos formában álló munka, amely valószínűleg egy kolozsvári irattárban lapul, de leleteinek óriási jelentőségét ma már nem lehet elhallgatni.